

Hafiza BEKMURODOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi
 E-mail: xafiz1068@gmail.com
 Tel: (97) 634-44-22

Qarshi davlat universiteti dotsenti B.Jo'rayev taqrizi asosida

O'SMIRLARNI KASBGA YO'NALTIRISH JARAYONIDA INDIVIDUAL XARAKTER XUSUSIYATLARINING TA'SIRI MUHIM IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMIL SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada o'smirlarga o'quv-tarbiya jarayonida kasblar haqida tushunchalar berish, o'smirlar kasb tanlash jarayoniga individual xarakter xususiyatlar ta'siri ijtimoiy-psixologik omil sifatida o'rganilgan. Ularni kasb-hunarga to'g'ri yo'naltirish va kasb tanlashga o'rgatish, o'smirlarning ijtimoiy mobilligi va kasbiy o'sishini ta'minlash, kasbiy motivlarning shakllanish omillari to'g'risida ilmiy xulosalar berilgan. Muallif mazkur muammo hozirgi kunda juda dolzarb ekanligi, uni o'rganish psixologlar oldida muhim vazifalarni qo'yayotganligi, mamlakatimizda yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlab o'tgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, kasb-hunar, o'smir, o'quvchi, shaxs, kasb tanlash, motiv, qiziqish, qobiliyat, iroda, barqarorlik, chidamlilik, status.

ВЛИЯНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК КАК ВАЖНОГО СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФАКТОРА В ПРОЦЕССЕ НАПРАВЛЕНИЯ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ В ПРОФЕССИЮ

Аннотация

В статье дается представление подростков о профессиях в учебно-воспитательном процессе, исследуется влияние индивидуальных особенностей характера на процесс выбора подростками профессии как социально-психологический фактор. Даны научные заключения о факторах формирования профессиональных мотивов, обеспечивающих их правильную профориентацию и выбор профессии, социальную мобильность и профессиональный рост подростков. Автор отметил, что данная проблема в настоящее время очень актуальна, ее изучение ставит перед психологами важные задачи, важна профессиональная ориентация молодежи в нашей стране.

Ключевые слова: Подросток, школьник, личность, образование, воспитание, карьера, выбор профессии, мотив, интерес, способности, воля, стабильность, жизнестойкость, статус.

INFLUENCE OF INDIVIDUAL CHARACTERISTICS AS AN IMPORTANT SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTOR IN THE PROCESS OF DIRECTING YOUNG PEOPLE TO THE PROFESSION

Annotation

The article explores the influence of individual character traits on adolescents to provide them with insights into professions in the educational process, and the influence of individual character traits on the process of adolescent career selection as a socio-psychological factor. Scientific conclusions have been made on the factors of the formation of professional motives, ensuring the correct orientation of them to the profession and the choice of a profession, ensuring the social mobility and professional growth of adolescents. The author noted that this problem is very relevant at the moment, the study of which puts important tasks in front of psychologists, it is important to direct young people to the profession in our country.

Key words: Teenager, student, person, education, upbringing, career, career choice, motive, interest, ability, will, stability, resilience, status.

Kirish. Yangi O'zbekistonda yoshlarga sifatli ta'lim berish va ularni tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yoshlarning kasb tanlashida ta'lim va tarbiyaning o'rni yaqqol ko'zga tashlanadi. Yoshlarni tarbiyalash, ularga ilm berish va kasbga o'rgatish borasida Islom dinining muqaddas Qur'oni Karim kitobi, Qadimgi Sharq va O'rta Osiyo hududida yashab ijod qilgan ko'pgina mutafakkir olimlar ijodi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Yurtimizda o'zining ilmiy kashfiyotlari, asarlari bilan jahon ilm-fani va madaniyati rivojiga hissa qo'shgan olimlar ko'pligi ma'lum. Bunday olimlardan biri Abu Nasr Farobiy o'z davrida "Sharq Aristoteli", "Ikkinchi muallim" unvoniga sazovor bo'lgan mashhur mutafakkirdir. Farobiy davlatning fozil va johil ko'rinishlarini ajratgan. U fazilatli shaharlarda ilm, kasb, mehnat, axloq-ma'rifat birinchi o'rinda bo'lishi lozim, deb bilgan. Farobiy insonning kamolotga yetishishi, mehnat qilishi, go'zal insoniy fazilatlarini, kasb egallashini yaxshilik deb hisoblaydi. Insonning kamolotiga to'sqinlik qiluvchi dangasalik, bekorchilik kabi yomon odatlar bilimsizlik, ongsizlik, kasb-hunarga ega bo'lmaslik kabi nuqsonlarni yomonlik deb hisoblaydi. Farobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" kitobida inson takomilini to'rt bosqichga ajratadi: birinchi bosqichda jaholat hukmron bo'ladi; ikkinchi bosqichda komillik yo'lga kirish; uchinchi bosqich ijodiy davr hisoblanib, mustahkam bilim ustuvor bo'ladi; to'rtinchi bosqichda inson komillikka intilib, donolik, faylasuflikka erishadi. [38] Inson ilmga intilishi, mehnat qilishi, kasb egallashi uni komillik sari yetaklashi taraqqiyotga erishishini belgilab beradi, desak to'g'ri bo'ladi.

Buyuk shoir, mutafakkir va davlat arbobi Yusuf Xos Hojib ijodida bilim va kasb-hunar egallash kabi mavzular ulug'langan. Jumladan, uning "Qutadg'u bilig" asarida inson bilim va kasb-hunarga ega bo'lishi zarurligi, bu ikki unsur insonni kamolotga eltishi ta'kidlangan. Jamiyat taraqqiyoti va xalq farovonligida muhim o'rin tutuvchi kasb egalari bo'lgan dehqonlar, chorvadorlar, savdogarlar, tabiblar, olimlar haqida muhim fikrlar bayon etiladi va har birining jamiyatda tutgan o'rni ko'rsatib beriladi. [80] Yusuf Xos Hojib jamiyat, ijtimoiy hayotning taraqqiy etishida muhim bo'lgan barcha kasblarni qadrlaydi va kasb-hunar egallash lozimligini aytadi.

Inson o'zining kasbiy faoliyatida muayyan darajalar, yutuqlarga erishishni asosiy maqsad deb bilmog'i lozim. Hozirgi davrda fan va texnikaning yuqori darajada taraqqiy etib borayotganligi hamda bunga bog'liq ravishda ma'lum bir sohada yuqori malakali mutaxassis sifatida shakllanish uchun o'smirlik davridan shaxsning o'ziga mos kasbni tanlash masalasi dolzarb muammo sifatida namoyon bo'ladi. O'smirlik davrida kasb nuqtayi nazardan nafaqat kelajakda kim bo'lish haqida o'ylash, balki o'zining kelajakdagi faoliyatini rejalashtirish, kasbiy qiziqishlarni belgilash, kasbni tanlash kabi aniq bosqichlar amalga oshiriladi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot uslublari. O'zini belgilash darajasi E.L. Desi va R.M. Rayan tomonidan o'zini determinatsiyalash nazariyasi asosida bayon etiladi. Ushbu nazariyada insonlarga o'z qiziqishlarini namoyon etish, o'z qobiliyati va imkoniyatini rivojlantirish, qiyinchiliklarni yengishga nisbatan ichki moyillik mavjud ekanligi keltiriladi. [120; 118; 125] O'zini determinatsiyalash tizimida o'zini kasbiy belgilash shaxsning ichki motivatsiyaga yo'nalganligi hamda qiziqish va intilish bilan faoliyatga bog'langanligi asosida yuzaga keladi.

K. Rojers qarashlarida o'zini aktuallashtirishga nisbatan ichki moyillik nazariyasi kasbiy faoliyatda o'zini belgilashga yo'nalganlik sifatida shaxsda mavjud ekanligi ta'riflangan. Individ dunyoga kelgandan boshlab taraqqiyot davomida ichki va tashqi olam bilan bog'liq real tajribalarni boshdan kechiradi. Muhitning turli ijtimoiy, madaniy va jismoniy tomonlarini boshidan kechiruvchi har bir inson biologik va psixologik jihatdan yagona bo'ladi. Individ o'z organizmining imkoniyatlarini rivojlantirishga bo'lgan tug'ma moyilligi asosida real olam bilan o'zaro munosabatga kirishadi. Inson o'z oldida paydo bo'lgan muammolarni yechish uchun zaruriy kompetentlikka ega bo'ladi. Ushbu qobiliyat ijtimoiy qadriyatlar asosida rivojlanadi. Shu asnoda Rojersning shaxs nazariyasida "men" asosiy tushunchaga aylandi.

Kasb tanlashga intilish insonlarning asosiy ehtiyoji va maqsadi bo'lib kelmoqda. Birlamchi omil sifatida kasb tanlash insonlarning tirikchiligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan asosiy vosita bo'lsa, ikkilamchi, ya'ni ijtimoiy omil sifatida kasb insonlarning ijtimoiy hayotdagi asosiy faoliyat ko'rinishi bo'lib, insonlarni taraqqiyotga, oliy maqsadga yo'naltiruvchi asosiy yo'l va maqsad hisoblanadi. Inson o'z kasbi orqali ijtimoiy hayotda o'zini namoyon etadi va o'z o'rnini belgilaydi. Shu sababli kasb tanlash jarayoni shaxs hayotidagi muhim davr bo'lib, bir necha omillar ta'sirida ma'lum bir kasb tanlanadi. Kasb tanlashga ta'sir etuvchi asosiy omillar nuqtayi nazaridan Ye.A.Klimov sakkiz omilni ajratadi:

1. Oilada kattalarning qarashlari: ota-ona farzand kelajagi uchun asosiy mas'ul insonlar bo'lib, ularning qarashlari farzandining kasb tanlashiga ta'sir etuvchi muhim omil hisoblanadi.

2. Do'stlarning qarashlari: o'smirlik davrida do'stlar o'rtasidagi munosabatlar qalin bo'lib, bu ularning kasb tanlash jarayoniga ham ta'sir etadi.

3. Maktabdagi o'qituvchi va pedagoglarning qarashlari: maktabda o'qituvchilar dars va darsdan tashqari faoliyatda o'quvchilarni kuzatishi natijasida har bir o'quvchining qaysi kasbga moyilligi mavjud ekanligini yaxshi biladi.

4. Shaxsiy kasbiy rejalar: o'quvchilarning ma'lum bir kasbni egallash borasidagi tasavvurlarini namoyon etadi.

5. Kasbiy layoqat: o'quvchilarning individual psixologik xususiyati sifatida tanlangan kasbiy faoliyat talablariga mos kelib, uning muvaffaqiyati bajarilishini ta'minlaydi. Kasbiy layoqat nafaqat o'quv faoliyatidagi muvaffaqiyat shu bilan birga turli faoliyat ko'rinishlarida erishiladigan natijalar orqali ham baholanishi mumkin.

6. Ijtimoiy mavqega intilish darajasi: shaxs intilish darajasi o'zini qobiliyatli deb hisoblagan qiyinlik darajasiga ega bo'lgan maqsadga intilishini namoyon etadi. Intilish darajasi shaxsning o'zini o'zi baholashi va turli faoliyatda muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli biror kasbni tanlashda o'zining haqiqiy intilish darajasiga ega bo'lish maqsadga muvofiq.

7. Kasb haqida ma'lumotga ega bo'lish: kasbni tanlash bosqichida tanlanayotgan kasblar haqida noaniq, to'liq bo'lmagan, bir tomonlama emas balki to'liq ma'lumotga ega bo'lishni nazarda tutadi.

8. Kasbiy qiziqishlar va moyillik: Kasb tanlashga nisbatan qiziqishlar ma'lum bir mehnat sohasiga ijobiy munosabat, bu yo'nalishda bilim va faoliyatga intilishni anglatadi. Qiziqishlarning mazmun-mohiyati shaxsning motivlari va ehtiyojlari bilan bevosita bog'liq bo'ladi. [43; 22] Kasbiy moyillikda shaxsni nafaqat kasbiy faoliyat natijasi, balki ish jarayoni ham o'ziga jalb qiladi. Barcha muhim kasbiy yutuqlar qiziqishlardan kelib chiqib, qulay sharoitlarda moyillikka aylanadi.

Kasb tanlash, kasbiy jihatdan o'zini anglash va kasb tanlashning yoshga xos xususiyatlarini o'rganish bo'yicha mamlakatimiz psixologiyasida ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan va hozirgi kunda ham bu sohada muhim ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shu o'rinda R.Z.Gaynutdinov, E.G'.G'oziyev, V.A.Tokareva, G'.B.Shoumarov, B.R.Qodirov, V.M.Karimova, Sh.R.Barotov, N.S.Safayev, R.I.Sunnatova, Z.T.Nishonova, A.A.Fayzullayev, F.I.Haydarov, N.I.Xalilova, K.B.Qodirov, U.S.Jumayev va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari juda muhim bo'lib, mazkur izlanishlarda kasb tanlash, kasbga yo'naltirish va o'qitish, o'quv va kasbiy faoliyat motivatsiyalari haqida muhim ilmiy ma'lumotlar berilgan.

Psixologiya fanlari doktori professor V.M. Karimova mazkur muammoni samarali o'rgangan olimlardan biri bo'lib, o'z ilmiy izlanishlarida kasb tanlash tizimida oila ijtimoiy institutiga alohida urg'u beradi. Jamiyatda takrorlanmas qadriyat sifatida avlodlardan avlodlarga o'tib boruvchi meroslar ko'p bo'lib, uzoq asrlar davomida oilalar sulolasida davom etib kelayotgan kasblar bunga misol bo'ladi. Hunarmandchilik, kosiblik, kulolchilik, gulchilik, rassomchilik, tikuvchilik va boshqa bir qator kasblar uzoq asrlar davomida saqlangan kasblar qatoriga kiradi. [41] Asrlar davomida saqlanib kelgan bunday kasblar bugungi kunda ham keng qo'llanilishi ahamiyatli hisoblanadi.

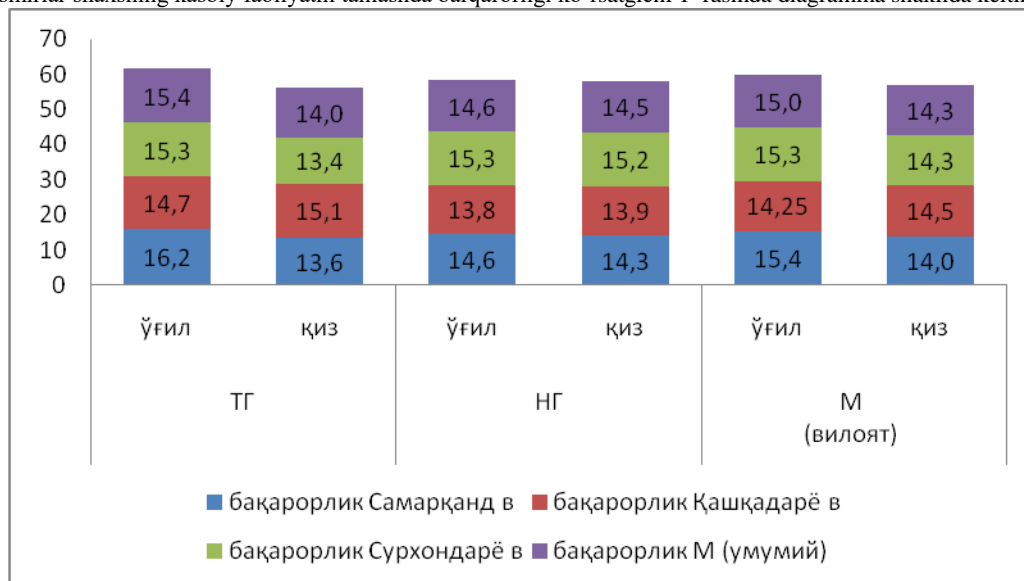
S.U.Abdullayev esa o'z ilmiy izlanishlarida aholi bandligini oshirishning ijtimoiy mexanizmlarini o'rganish borasida tadqiqot olib bordi. Tadqiqotchining tahliliga ko'ra, ijtimoiy raqobat tobora o'sib borayotgan sharoitda malakali kadrlarni tayyorlash, ularning malakasini oshirishda pedagog shaxsining mustaqil ravishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini takomillashtirish zamon talabiga aylanib borayotganligi, "ta'lim – ishlab chiqarish – kasbiy malaka oshirish – qayta kasbga tayyorlash – ishlab chiqarish" kabi ijtimoiy tizimni amalga tatbiq etishni taqozo etadi. Aholini ish bilan ta'minlash chora-tadbirlarini ishlab chiqish huquqiy, tibbiy, iqtisodiy va ijtimoiy asoslarga ega bo'lishi bilan birga, belgilangan meyor va taqiqlarga amal qilishni taqozo etadi. Shuning uchun "mahalla – ishlab chiqarish – bandlik markazi – oila – kasbga tayyorlash kurslari – ishlab chiqarish – ishchi – ta'lim muassasasi" kabi munosabatlar konsepsiyasini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir [5]

Kasbiy faoliyatga xos shaxs kompetentligi shakllanishi asoslari O.E. Hayitov tadqiqotida yoritilib kasbga xos kompetentlik shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. [108] Ushbu jihatni inobatga olgan holda yoshlarni qobiliyati bo'lgan kasblarga yo'naltirish ularda tanlangan kasbga kompetentlik shakllanishi asosi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Olingan natijalar va ularning muhokamasi. Bizning ilmiy izlanishlarimiz boshqalardan biroz farqli ravishda kasb tanlashga ijtimoiy-psixologik omillarning ta'siri natijasida «moddiy qiziqish», «shaxsiy qaror qabul qilish», «oilaviy qadriyatlar» kabi ijtimoiy omillarning shaxsni o'ziga yo'nalganlik darajasi bilan bog'liqligi tufayli o'smirlarda kasbiy o'z o'zini anglashni ustuvor shakllanishi va o'smirlar shaxsning kasbiy faoliyatni tanlashda barqarorligi va chidamliligini aniqlashga qaratilgan. Bunda tadqiqot obyekti sifatida Surxondaryo, Qashqadaryo va Samarqand viloyatlarining umumta'lim maktablarida ta'lim olayotgan o'smir yoshidagi o'quvchilar (jami 387 nafar) ishtirok etdi. Jami ishtirokchilar tajriba guruhida (TG) 224 nafar va nazorat guruhida (NG) 163 nafar ishtirokchi sifatida taqsimlandi. O'smirlar shaxsning kasbiy faoliyatni tanlashda barqarorligi va

chidamliligini aniqlash maqsadida A.V.Lebedevning «Xarakter xususiyatlari diagnostikasi» metodikasi, Y.P.Ilin va Y.A.Feshenkoning «Chidamlilikni oʻzini-oʻzi baholash» soʻrovnomasi qoʻllanildi.

Oʻsmirlar shaxsning kasbiy faoliyatni tanlashda barqarorligi koʻrsatgichi 1–rasmda diagramma shaklida keltirilgan.

1–rasm. Oʻsmirlar shaxsning kasbiy faoliyatni tanlashda barqarorligi koʻrsatgichi

Jalvalda keltirilgan barqarorlik shkalasi boʻyicha olingan natijalar quyidagi tahlilga ega:

Samarqand viloyati boʻyicha: TG oʻgʻil bolalarda 40,5% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 34,0% (quyi daraja); NG oʻgʻil bolalarda 36,5% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 35,8% (quyi daraja); viloyat boʻyicha oʻgʻil bolalarda 38,5% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 34,9% (quyi daraja) namoyon boʻlgan.

Qashqadaryo viloyati boʻyicha: TG oʻgʻil bolalarda 36,8% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 37,8% (oʻrta daraja); NG oʻgʻil bolalarda 34,5% (quyi daraja), qiz bolalarda 34,8% (quyi daraja); viloyat boʻyicha oʻgʻil bolalarda 35,6% (quyi daraja), qiz bolalarda 36,3% (oʻrta daraja) namoyon boʻlgan.

Surxondaryo viloyati boʻyicha: TG oʻgʻil bolalarda 38,3% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 33,5% (quyi daraja); NG oʻgʻil bolalarda 38,3% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 38,0% (oʻrta daraja); viloyat boʻyicha oʻgʻil bolalarda 38,3% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 35,8% (quyi daraja) namoyon boʻlgan.

Viloyatlar boʻyicha umumiy koʻrsatgich: TG oʻgʻil bolalarda 38,5% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 35,1% (quyi daraja); NG oʻgʻil bolalarda 36,4% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 36,2% (quyi daraja); umumiy ishtirokchilar boʻyicha oʻgʻil bolalarda 37,5% (oʻrta daraja), qiz bolalarda 35,6% (quyi daraja) namoyon boʻlgan.

Xulosa va takliflar. Xullas, oʻsmirlarning kasbiy tiplarini aniqlashda J.Xollandning metodikasi muhim ahamiyatga ega. Kasbiy tiplar diagnostik natijasiga asosan, oʻgʻil bolalarda konvensial tip, tadbirkor tip, realistik tip ketma-ketligi, qiz bolalarda konvensial tip, ijtimoiy tip, artistik tip ketma-ketligi namoyon boʻlgan. Kasblarga xos boʻlgan talablarni anglamagan holda alohida kasbiy tiplarning ustunligi nomuvofiq taqsimotni yuzaga keltirgan holda boshqa kasbiy tiplarning quyi ifodalanishiga olib kelmoqda. Tajriba davomida oʻsmirlarning kasblarga xos talablarni toʻliq anglashini taʼminlash orqali kasbiy tiplarning muvofiq taqsimotini shakllantirish va boshqa kasbiy tiplarning ham ifodalanishini oshirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, tajriba davomida oʻsmirlarning kasblarga xos talablarni toʻliq anglashini taʼminlash orqali kasbiy tiplarning muvofiq taqsimotini shakllantirish oʻsmirlarda ishga yoʻnalganlikni oshirish, barqarorlik va chidamlilikni shakllantirishga urgʻu berish lozimligi belgilandi. Bundan tashqari oʻsmirlar oʻzlari tanlagan kasbda barqaror va chidamli boʻlishi, ularning kasbga xos talablarni toʻliq anglagan holda sabot va matonat bilan kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishishiga zamin yaratadi. Diagnostik natijalarga asosan, barqarorlik oʻgʻil bolalarda oʻrta, qiz bolalarda quyi darajada ekanligi, chidamlilik oʻgʻil bolalarda oʻrta, qiz bolalarda oʻrta darajada ekanligi namoyon boʻlgan. Ushbu natija ularning kasbga nisbatan aniq tanlovi yoʻq ekanligi, ikkilanishlar mavjudligini koʻrsatadi. Shuning uchun ham oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish ishlarini tashkil qilishda oila va maktab hamkorligini toʻgʻri yoʻlga qoʻyish taʼlim-tarbiya jarayonining butun mazmunini tashkil etishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun. – T.: “Fan va texnologiya”, 2008. – 170 b.
2. Abdullayev S.U. Aholi bandligini oshirishning ijtimoiy mexanizmlari. Sotsiologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori (phd) disser. avtoref.: 22.00.02. – T.: 2021.
3. Hayitov O.E. Oliy taʼlim muassasasi oʻrta boʻgʻin rahbarlari psixologik kompetentligini modellashtirish: Psixol. fanlari doktori (DSc) .. diss.avtoref.: 19.00.05. – T.: TDPU, 2020.
4. Батырева М.В. Процесс профессионального самоопределения городской молодежи. авторефер. дисс. канд. социол. наук.: 22.00.04. – Тюм.: 2003.
5. Резапкина Г.В. Психология и выбор профессии: программа предпрофильной подготовки. Учебно-методическое пособие для психологов и педагогов. - М.: Генезис, 2005. -208 с.
6. Голубева О.В., Каткова О.В., Корнева Т.А., Мададова К.Х. Влияние социальных факторов на выбор педагогической профессии. Инновационная экономика:перспективы развития и совершенствования: научно-практический журнал // №8 (42), 2019 . 197-202 с.
7. Ильин Е.П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень.- СПб.: Питер, 2011.-224 с.